

Meydan: Artık Yenisini Üretemediğimiz Bir Kentsel Mekân Üzerine

Özgür Bingöl, Dilvin H. Akkaya Usman

Meydanı var eden ve meydan sayesinde varlık bulan düşünce ve eylemlere dair geniş bir literatür söz konusudur. Meydanlar pek çok farklı şekilde ele alınmış ya da değinilen konular arasında yer almış. Kent sosyolojisi, siyaset bilimi, iktisat, şehircilik, sanat tarihi gibi alanlarda kamusalılık, şehir, demokrasi, kentlilik, kentleşme ve kentsel mekân üzerine yapılan çalışmalarda farklı dönemlerdeki tanımları (agora, forum, pazar alanı, *piazza*, plaza vb.) ve farklı özellikleriyle, bazen de doğrudan adı anılmadan ev sahipliği yaptığı kentsel ilişkiler bağlamında yer bulmuş.

Şüphesiz mimarlık literatüründe de meydanlar üzerine çok sayıda kapsamlı araştırma, çalışma ve yayın bulunmaktadır. Meydanların tarihsel, üslupsal, geometrik, alansal, işlevsel, kullanımlarına özgü özelliklerine göre ya da morfolojik, tipolojik olarak tasniflenerek değerlendirildiği geniş bir zaman dilimine yayılan çok sayıda eser söz konusu. Konu ile ilgili mimarlık literatürünün küçük bir bölümü dahi dikkate alındığında tahmin edilebileceği gibi meydanların tarihsel gelişimi, öğeleri, fiziksel özellikleri üzerinden tipolojik tasnifleri, kullanım biçimleri veya tasarım ölçütleri bağlamında bir metin kaleme almayacak olmamız sanırım oldukça anlaşılırdır. Ki bu tür bir girişim kısa bir literatür özetinden öteye geçemeyecektir.

Bu geniş literatür içerisinde yazının zeminini oluşturan belli başlı yayınlar kuşkusuz mevcuttur. Albert Erich Brinckmann'ın 1908 tarihli *Platz und Monument*, Paul Zucker'ın 1959 tarihli *Town and Square*, Spiro Kostof'un 1999 tarihli *The City Assembled* ve Sophie Wolfrum'ın 2014 tarihli *Platzatlas* kitapları ön plana çıkmaktadır. Ayrıca konuya yaklaşımımız bağlamında 2020 yılı içerisinde Türkçe çevirileri yayımlanan iki önemli eserden de söz etmek yerinde olacaktır; Camillo Sitte'nin 1889 tarihli *Sanat İlkelerine Göre Kent İnşa Etmek* adı ile yayımlanan *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen* kitabı ve Hermann Josef Stübben'in 1890 tarihli *Der Städtebau: Handbuch der Architektur* eserinin 1907 baskısının içinde yer alan 3. Bölüm *Gesamtplan*'ın *Genel Plan* adı ile basımı. Sözü edilen yayınlara metinde birebir değinilmemekle birlikte, çalışma-

ların değindiği noktalar yazının tartışma eksenini oluşturmuştur.

Bu bağlamda kentsel mekânın tarihsel, sembolik ve başat öğelerinden biri olan meydanları, fiziksel olarak genellikle barındırdıkları öğeler ve sınırlarını oluşturan anıtsal ya da sivil yapılar ve/veya doğal eşikleri ile bir arada algılarız. Ancak şüphesiz meydanların, onlarla buluşan kentin caddelerinden ve sokaklarından bağımsız değerlendirilmesi de mümkün değildir. Fiziksel özellikleri bağlamında meydandan söz etmek, bir anlamda kentin dolulukları ve boşlukları arasındaki ilişkiden söz etmek anlamına gelir. Konu özelinde kentin doluluklarına değil doluluklar tarafından tanımlanan boşluklarına odaklanmayı ön plana çıkarır. Dolayısıyla bu yazı kapsamında kentsel mekânın önemli bir öğesi olan meydanı tek başına metnin odağına yerleştirmek yerine; meydanın varlığı ile doğrudan ilişkili koşulları üzerinden güncel kentsel olgular bağlamında ele alacağız. Meydanlar, meydana kavuşan cadde ve sokakları ile bir arada, alışageldiğimiz anlamda kentsel açık alan dizgesinin birbirlerinden ayrılması güç bileşenleri olarak değerlendirilecektir.

Bununla birlikte, yine önemli çalışmalarda¹ değinilen geleneksel kent - modern kent ikilisini merkeze alan bir metin üretmek ya da yazıyı yitirilmiş geleneksel şehrin meydanı için yakılan bir mesleki ağta dönüştürmek gibi tercihimiz bulunmamaktadır. Aynı zamanda metnin, meydan üzerine mesleki çalışmalarda veya diyaloglarda sıklıkla tanıklık ettiğimiz türden meydanın anlamsal katmanları ve fiziksel sınırları arasında yürütülen tartışmaların da içerisinde yer alan bir yazı olmadığını ifade etmekte fayda var.²

Metin temelde artık bildiğimiz anlamıyla meydanı, bir yandan sokağı ve nihayetinde de aşına olduğumuz anlamda kenti neden üretemediğimiz sorusuna odaklanmakta. İçinde bulunduğumuz durumun gözle görünür somut sonuçlarını betimlemek gibi bir hedefimiz yok. Amacımız söz konusu durumu ortaya çıkaran koşulları anlamak, başat aktörlerinin motivasyonlarını ve kullandıkları araçları irdelemek, bu sayede kentlilerin ortak yararı açısından hangi süreçlere müdahil olunması gerektiği ve hangi araçlar-

la sürece nasıl yön verilebileceği ile ilgili tartışmalara katkı sunulması şeklinde özetlenebilir.

Kamusallık, Kentlilik ve Kalkıncı Devlet Modeli

Çalışma alanımız olmadığı için kent sosyolojisi, kent ekonomisi veya siyaset bilimi alanlarında konumuz ile ilişkilenen çalışmalar üzerine bir tartışma yürütecek derinlikte birikimimiz bulunmadığını ifade etmeliyiz. Ancak yaşayarak deneyimlediğimiz, üzerine düşündüğümüz mekânın fiziki boyutuna dair gözlemlerimizi sağlıklı olarak değerlendirebilmek, değişimini ve dönüşümünü kavrayabilmek için mesleki bilgi alanımızın dışındaki disiplinlerde yapılan çalışmaları anlama çabası ve çalışmaların kendi bilgi alanımız ait tespitlerimizle bir arada dikkate alınması bir gereklilik.

Meydanlar üzerine konuşmak, kaçınılmaz olarak kamusal mekân üzerine konuşmak bir anlamda **kamusallık** ve **kentlilik** üzerine düşünmek demek. Felsefe, siyaset bilimi, kent sosyolojisi, kent ekonomisi gibi alanlara uzanan zorlu bir tartışma alanı. Burada güç olan, somut mekânsal bir öğeden yola çıkmamıza rağmen oldukça katmanlı ve karmaşık bir kuramsal tartışmanın içinde kendimizi buluyor olmamız. Tartışmanın ekseninde yer alan kavramların tanımları, anlamları ve kapsamaları konusunda pek çok farklı görüşün literatürde yer alıyor olması da cabası.

Örneğin **kamusal** (*public*) olanı hangi bakış açısıyla ve nasıl tanımlayacağımız kendi başına bir tartışma alanı. Kavram, iktisadi açıdan genel bir bakış açısıyla, serbest pazar ekonomisi içerisinde yaptırım gücüne sahip devlete işaret ederken; vatandaşlık hakları açısından tüm siyasal topluluklara ait alana; sosyal ilişkiler bağlamında ele alındığında ise birbirini tanımayan, farklı bireyler ve gruplar arasında bir arada yaşamayı sürdürülebilir kılan kendiliğinden karşılaşmalar ve ilişkiler bütününe karşılık gelebilmekte (Borret, 2001). Kentsel mekân üzerine tartışmalarda, kamusal/özel ayrımı noktasında sözü edilen farklı içeriklere dair ayrım yapılmaksızın, çoğu zaman her birine karşılık gelecek şekilde bir arada kullanıma ve sebep olunan kaçınılmaz karmaşaya birçoğumuz tanıklık etmişizdir. Kamu ve özeli yekpare terimler olmadığı, ancak kullanıldıkları ve tanımlandıkları çerçeveye bağlı olarak anlam bakımından önemli ölçüde farklılıklar içerebildikleri açıktır. Kamusal alan üzerine mevcut tartışmalardaki karmaşanın, aslında kamusal ve özel arasındaki ayrımın bu çoklu tanımlarının göz ardı edilmesinin sonucu olduğu iddia edilebilir. Bu noktada metinde kentsel mekânın kamusal boyutu ile ilgili vurgu, sosyal ilişkiler bağlamında çatışan taleplerin birbirleri ile mücadele içerisinde olduğu çoğulcu bir alana karşılık gelmektedir.

Kamusallık gibi benzer şekilde konumuz açısından önem taşıyan bir diğer kavram olan **kent-**

lilik (*urbanity*) üzerine geliştirilen kuramlar da sosyoloji alanında kendi başına ayrı bir literatür oluşturmaktadır. Çoğu zaman kavramın kendisinin kullanılmadığı ve yerine başka tanımlar kullanılarak konunun ele alındığı çalışmalar ile birlikte geniş bir literatür söz konusudur.

Kentlilik, yani kentli olma durumu, Yunanca *asteiotes* ya da *asteismos* olarak antik dönemde görüldüğü Attikalı yurttaşların toplumsal yaşamına işaret edecek şekilde ilk kez kullanıldığı M.Ö. 5. yy'dan günümüze farklı anlamlar yüklenmiş bir kavramdır (Sonne, 2017). Klasik kent sosyolojisinde kentsel yaşam ve kent kültürü tartışmalarının, sanayileşme sürecine paralel olarak dönüşümün ve kente özgü olarak beliren insanlar arası etkileşimin tanımlanmaya çalışılması ile başladığı ifade edilmektedir (Şen, 2012). Bu alanda açmazları ve çelişkileri ile birlikte kentlilik üzerine yapılan araştırmalar kapsamında Ferdinand Tönnies, Georg Simmel, Louis Wirth ve Henri Lefebvre'in çalışmaları ön plana çıkar. Cemaat-cemiyet, merkez-çevre, kır-kent, birey-kalabalıklar ikilileri üzerinden ve/veya medenilik, uygarlık, yerleşme büyüklüğü, yoğunluk, çeşitlilik, kent hakkı gibi konular çerçevesinde tartışılabilir.

Kent sosyolojisinin alanından bir başka alana geçmemiz gerekirse, bu alan kaçınılmaz şekilde ekonomi politik olacaktır. Bu alanda ise, yazı bağlamında, Türkiye'nin güncel durumu üzerine yapılan çalışmalar ön plana çıkmaktadır. İktisatçı Ümit Akçay (2018b) Türkiye açısından 2000'li yılları sadece konut üretiminin değil, kent mekânının da piyasa temelli modellere göre düzenlendiği bir dönem olarak tanımlar. Akçay'a göre baskın ekonomik değişim değeri yerine kullanım değerinin hâkim olduğu ve kent mekânının sadece sermayenin bir yatırım aracı olarak görüldüğü piyasa temelli konut edinme sisteminin aşılması gereklidir. Böylelikle yeni kamusal seçeneklerin yaratılması mümkün olacaktır. Finansal serbestlik egemen ekonomi politikası olmayı sürdürdükçe kent mekânının finansallaşması ve yaşanabilir olmaktan çıkması devam edecektir.

Genel anlamda 2000'li yılları piyasa temelli modeller ve **kalkıncı devlet politikaları** altında yaşayarak geçirdiğimizi ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ne var ki son 5-6 yıl içerisinde, günümüz Türkiye'sini neoliberalizm üzerinden okumanın mümkün olmadığı görüşü de güncel tartışmalarda sıklıkla dile getirilmekte (Akçay, 2018a). Birbiri ile kimi zaman örtüşen, kimi zaman uzlaşmayan farklı değerlendirmeler var. Örneğin, 'kalkıncı bir yönetim modelinin' yerini 'kroni kapitalizm' ya da 'ahbap çavuş kapitalizmi' olarak adlandırılabilir bir modelin aldığı (Ocaklı, 2020) görüşünün yanı sıra, bu dönemin 'rekabetçi otoriterlik' kavramı üze-

rinden değerlendirilebileceği de dile getirilmekte (Esen, 2020). Öte yandan sürecin neoliberalizmden bağımsız olmak bir yana, tam da neoliberalizmin yozlaşmış dönemine karşılık geldiği yorumunu da görmekteyiz (Köker, 2020).

Dolayısıyla sözü edilen 2000'lere özgü kalkınma politikalarını ve yeni birikim rejiminin dinamiklerini mimarlar olarak tartışmaya açmamız oldukça güç. Ne var ki kentleşme ve konut politikalarına kimlerin nasıl ve hangi araçları kullanarak veya hangilerini devre dışı bırakarak yön verdiğine yönelik bir farkındalık geliştirmemiz mümkün.

Kamusalılık ve kentlilik kavramları ile ekonomik politik model tartışmaları, kentsel mekânın irdelediği güncel çalışmalar açısından tanımsal farklılıklarına ve açmazlarına rağmen önemli ölçütlerdir. Bu açıdan sadece meydanlar üzerine değil kent düşüncesi, kentleşme politikaları, konut üretimi, vb. konular söz konusu olduğunda sağlıklı değerlendirme yapmamızı sağlayacak bu bakış açısı doğrultusunda sorularımıza yanıt aramayı önemsiyoruz. Bu noktada değerlendirmeleri kent sosyolojisinin ve kent ekonomisinin uzmanlarına bırakarak, mimarlık alanında değinilen konularla ilişkili çalışmalara yer vererek tartışmaya devam edeceğiz.

Süperblok ya da Mega-parcel

2000'li yılların Türkiye'sinde kentsel mekânın dramatik değişimi hepimizin gözleri önünde hızlı bir şekilde gerçekleşiyor. Öncesinde de, kentleşme adına işlerin pek yolunda gitmediğini bilmekteydik. Ancak bu kez çok sarsıcı ve küresel akımlar altında büyük çapta değişime maruz kaldık. Değişimin temel özellikleri; ölçek değişimi, yoğunluk artışı, alışılageldiğimiz kentsel mekân dizgesinin örselenmesi, ayrışmaya dayalı yapı çevre üretiminin baskınlığı, kentleşme politikalarında mesleki bilimsel bilginin tasfiyesi şeklinde sıralanabilir. Peki, bir anlamda kısmi sonuçlar şeklinde de nitelenebilecek bu özellikleri karşımıza çıkaran tercihler ve bu tercihleri yapan aktörlerin kullandığı araçlar nelerdir sorusunun yanıtı nerededir?

Sözünü ettiğimiz yıllar küresel ve yerel ölçekte pek çok alanda da hızlı ve sarsıcı değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı bir döneme karşılık gelmekte. Tahmin ederiz ki bu türden değişimler tarihte de ilk değil.

Alan Colquhoun ilk olarak 1971 yılında yayımlanmış makalesinde modern kentlerde tek elden ve tek defada örgütlenmiş geniş mülk parçalarını gündeme getirir ve bu büyük parçaları "süperblok" olarak adlandırır. Sözünü ettiği durumu ortaya çıkaran neden olarak ise "Kamu ya da özel kişilerin ya da her ikisinin birden, git-tikçe daha büyük kent topraklarını denetleyip onlar üzerinden kâr elde etmelerini olanaklı kılan modern ekonominin sermaye birikiminin büyük-

lüğü"nü işaret eder. Aynı zamanda bu türden üretimlerde başat aktörlerin çıkarlarına ters düşecek, ancak planlama araçlarıyla yapılması gerekli denetimin kısıtlandığını vurgular. Hatta bu aktörlerin serbestçe hareket edilebilmesi yönünde yasamanın çıkardığı ya da değiştirdiği kararname ya da yönetmelikler ile bu süreçte aktif olarak yer aldığını ifade eder (Colquhoun, 1990).

Colquhoun oldukça açık şekilde aktardığı bu sürecin göz ardı edilen mimari sonuçlarına dikkat çeker ve tartışmayı iki farklı düzlemde ele alır. İlki konut biriminin süperblokta kurduğu ilişki, ikincisi ise süperblokun kent ile kurduğu ilişki üzerinedir. Bu yazının konusu bağlamında Colquhoun'un ikinci düzlemde ele aldığı tartışma ön plana çıkmaktadır.

Colquhoun'a göre, 19. yüzyıl kentinde ortak bir yapı diline sahip süperblok, kentin anonim yapısının parçalarıdır. Kentin kamusal gerçekliğinde kendini öne çıkarmayan bir özel gerçeklik olarak arka plana çekilmişlerdir. 20. yüzyılda ise bu durum değişmiş, işlevselci bakış açısı ve kent karşıtı (*anti-urban*) kuramlarla birlikte geçmişte ortak bir dilin parçası olan her şeyin, tasarımcı bireyin (bir anlamda da işverenlerinin) tercihlerine emanet edildiği bir evreye geçilmiştir (Colquhoun, 1990).

Son kertede Colquhoun'a göre, süperblok ve onunla birlikte "tasarlanan bütün" modern kapitalist devletin bir olgusudur. Evrilerek gelişmiş ve zamanla küçük parsellerin bir araya gelişine göre üretildiği dizgenin yerini almıştır. Bu özellikleriyle "süperblok yalnızca kentin dağırcığına eklenecek yeni bir tip değil, ama varlığı geleneksel kenti hızla yok etmekte olan tiplerin bir tipidir" (Colquhoun, 1990). Colquhoun'dan yaklaşık kırk yıl sonra Christopher C.M. Lee farklı bir bağlamda benzer bir duruma dikkat çeker. Lee, tip kavramına dair güncel bir bakış açısı sunduğu doktora çalışmasında, Anthony Vidler'in üç tipoloji tanımına atıfla içerisinde yaşadığımız dönemin ön plana çıkardığı bir **dördüncü tipoloji** tanımlar (Lee, 2012). Vidler'e ait üç tipolojiyi hatırlamak gerekirse, 1976 tarihli *Third Typology* makalesinde, mimarlık kuramı ve tarihinde kırılmaya yol açan üç an tip kavramı üzerinden ele alınmıştı. Mimarlığın kendini yenilediği ve farklı bir şekilde kendisine meşruiyet zemini tanımladığı bu evrelerde başvuru kaynakları sırasıyla, geç 18. yüzyıl ve erken 19. yüzyılda taklit kuramına dayalı olarak 'doğa', erken 20. yüzyılda "endüstriyel üretime ait süreçler" bağlamında 'makine', 1970'lere gelindiğinde ise kamu duygusu vurgusu ile 'geleneksel kent' idi (Vidler, 2000). Vidler, betimlediği üç anı birinci, ikinci ve üçüncü tipoloji olarak nitelemekteydi. Lakin Lee'nin dördüncü tipolojisinin varlık alanı ve mimarlık disiplini açısından konumu ilk üç tipolojiden oldukça farklıdır.

Lee'nin üzerinde çalıştığı baskın tip, 2000'li yıllarda özellikle Doğu Asya'nın gelişmekte olan coğrafyalarında –ki tezinde bunları ‘kalkıncı şehirler’ (*developmental cities*) olarak nitelendirmekteydi– kendisini açıklıkla göstermekteydi. Dördüncü tipoloji, neoliberal pazar ekonomisi içerisinde mimarlığın spekülasyona hizmet eder şekilde araçsallaştırıldığı ve kentin kendisinin de –ki tez çalışmasında bu kent bir şehir devleti olan Singapur’dur– serbest pazarda bir kalkınma aracı ve bir markalı ürün olarak değerlendirildiği bir ortamın sonucuydu. O nedenle, devletin ve özel şirketlerin ayrı ayrı ya da ortaklaşa şekilde emlak piyasası üzerinden gerçekleştirdikleri operasyonların bir çıktısı olarak tezahür eden yapı çevrelerin bileşenlerinden başka bir şey değildi. Singapur özelinde baskın tipi, büyük alanlar üzerinde tekrarlanarak üretilen kule ya da nokta konut blokları (*tower/point blocks*), çok katlı doğrusal konut blokları (*slab blocks*) ve podyumlu kule yapılar (*podium block*) oluşturmaktaydı (Lee, 2012).

Lee, Çin coğrafyasında yer alan kalkıncı kentleri değerlendirdiği bir diğer çalışmada ise ortak bir çerçeve olarak baskın tipi değil, doğrudan kenti işaret eder. Lee kalkıncı devlet politikalarının uygulandığı coğrafyalarda, iktidarda olan partinin siyasi meşruiyetinin, diğer tüm hususların ötesinde, ekonomik büyümeyi başlatma, teşvik etme ve yönetme yeteneği ile sağlandığını açıkça dile getirir. Kalkıncı model, işleyiş biçimi olarak piyasa spekülasyonuna dayanmaktadır. Geliştiricileri ve finansörleri cezbetmek için planlama stratejilerinin ve mekanizmalarının asgari kısıtlamaya sahip olacak şekilde düzenlenmesini gerektirir. Bu durumun da genellikle ‘rasyonel planlama’ veya ‘bilimsel yöntem’ söylemleri ile meşrulaştırıldığını ifade eder (Lee, 2016).

Bu modelde, planlama aracı olarak **mega-parcel** (*mega-plot*) kullanılmaktadır. Devasa ölçülere sahip bu araziler, kent içerisinde veya kentin çevresinde farklı bölgelerde ve farklı boyutlarda tanımlanabilmektedir. Gerek merkezi gerek yerel yönetimler için cazip olan nokta ise mega-parcelin, altyapı için gereken yatırımı geliştiricilere kaydırarak kamu otoritesi olarak hızlı kentleşmeyi sağlayan verimli bir planlama aygıtı olarak algılanmasıdır. Devlet yalnızca daha üst ölçekte ve genel altyapıdan sorumludur.³ Geliştirici/yatırımcı söz konusu büyük arazi içerisinde altyapıyı ve birtakım kamusal gereksinimleri sağlayacaktır. Geliştirici/yatırımcı açısından mega-parcelin cazibesi ise, kamu otoritesi tarafından bilinçli olarak tanımlanmayan kentsel ve mimari mekânsal özellikleri neticesinde kendi çıkarlarına bağlı olarak üzerinde işlem yapılabilmesinde yatmaktadır (Lee, 2016). Sözüm ona imar planı olarak hala tanımlanmaya devam eden dokümanlarda

bu mega-parcel, ana kullanımının ve nicel anlamda yapılaşma miktarının ifade edildiği büyük renkli bir lekeden ibarettir.

Mega-parcel, sunduğu geliştirilebilirlik hızı ve hareket özgürlüğü nedeniyle spekülasyona uygun yapısıyla geliştiriciler/yatırımcılar tarafından tercih edilen bir duruma karşılık olarak ortaya çıkar. Mega-parceller içinde binalar, büyük tanımsız açık alanlar üzerinde bağımsız yüksek bloklar ve/veya iri yatay bloklar şeklinde lüks kapalı siteleri oluştururlar. Ya da daha düşük maliyetli üretimin ve düşük rakamlarla arzın söz konusu olduğu senaryolarda, biteviye tekrar eden prototipe dayalı olarak üretilen bloklar şeklinde örgütlenirler. Bir anlamda her birinin varlık nedeni kendisidir. Herhangi başka bir şeyle ilişki kurma niyeti barındırmazlar.

Bu mega-parcellerin bir araya gelmesi ile oluşan yapı çevre ise bildiğimiz ve alışık olduğumuz hali ile okunabilir, algılanabilir bir yapı olarak kentin yitirilmesinden öte bir şey değildir. Kentsel yapı çevrenin üretiminde kentli hakları, ortak yarar ve kamusal alan herhangi bir etkiye sahip değildir. Sözü edilen yerleşmeler yığınının, insanoğlunun bir arada yaşadığı coğrafi ve idari bir çerçeve olarak şehir mefhumu ile uzaktan yakından bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu noktada yitirilen aslında fevkalade bir ortak yaşam alanı olan kent düşüncesidir.

Lee’ye ait çalışmaların Colquhoun’ın makalesi ile kesiştiği nokta, kentlerde, mega-parcel olarak tanımlandığı devasa boyutlarda üretilmiş mülklerin bir planlama aracı olarak kullanıldığı tespittir. 40 yıl ara ile iki mimar kuramcı, farklı coğrafyalara ait örnekler üzerinden iktidarın ekonomik politik tercihlerine bağlı olarak yapı çevreye müdahalesi üzerine benzer tespitleri benzer kavramlar –süperblok ve mega-parcel– üzerinden yapmaktadır. Burada vurgulamak istediğimiz konu, literatürde baskın olarak dile getirilen mimari modernist çözümmece bakış açısıyla geleneksel kent formunun aşınmasının ötesinde, disiplin dışı bir gerçeklikle karşı karşıya olduğumuzdur. Bu açıdan mevzu bir geleneksel kent formu - modern kent formu mukayesesinin ötesindedir.

Yapılı çevre üretiminde bildiğimiz anlamıyla kent düşüncesini ve kent formunu aşındıran girişimlere konu arazilere ait yeni büyüklükler ve kentsel yapı stoku üretiminde kamu yararı ya da ortak yarar doğrultusunda planlama aracılığı ile yapılması zorunlu düzenlemenin ve denetimin askıya alınması her iki çalışmada da ilk göze çarpan ortak paydalar.

Sanırız son yirmi yıllık kentleşme serüvenimizi düşündüğümüzde bize de pek yabancı olmayan konulardan bahsedildiğini görebiliriz.

Resim 1. Hâkim sözde imar planı mantığı ile yapılaşmaya açılmış 7 ha büyüklüğünde bir alanın (Avcılar ilçesinde bir mega-parcel), cadde-sokak-ada-parcel-yapı düzeni tanımlı kent parçası (Kadıköy Bahariye Altiyol bölgesi) ile ölçek karşılaştırması. (Üstteki çizim: Erdoğan, 2018; alttaki çizim yazarlara aittir.)

Hatta 70’li yıllarda Doğan Kuban da Colquhoun gibi, çağdaş kentin hızla devleştiğinden ve yeni boyutların, beraberinde yeni davranışlar getirdiğinden söz etmekteydi. Kuban, yanlış tanımlanmış bir gelişme adına, gelişme ile özel çıkarı özdeşleştiren bir ekonomik düzensizlik adına, çağdaş kentin ipinin çekildiğini ifade etmekte ve sorunun “...dönüp dolaşıp maksimum kâr olayının kent yapısına kentli davranışlarına yansıyan anatomisi üzerinde irdeleme yapmaya” dayandığını vurgu yapmaktaydı (Kuban, 1974).

İhsan Bilgin de kent üretimi ve kamusal yaşamı konu alan makalesinde, “...projelerin ölçeklerinin kenti domine edecek boyutlarda olması, dolayısıyla kentin yapısına müdahale edebilecek kapasiteleri gündeme getirmeleri ‘sürekliliğe’ ve ‘sürdürebilirliğe’ ilişkin başka kaygı kümelerini uyarıyor” ifadesiyle, henüz 2000’lerin başında günümüze ait sorunların şafağında ilk uyarıyı yapanlardan biridir. Sözü edilen yatırımların yatırımcılarının doğaları gereği, planlamaya dirençle üretilebilir olma özelliklerinden hareketle kamusal yaşamı sekteye uğratılabileceklerine yönelik tespiti de uyarısını takip eder (Bilgin, 2006). Bilgin, 1980 sonrası küresel ölçekte gündeme gelen yeni sermaye birikimi rejiminin, kapitalist sistemin tarihinde ilk kez bu büyüklüklerde gayrimenkul yatırımlarını devreye sokarak kentlerin yapısını kökten değişime uğratacağını ifade eder.

Bu sermaye hareketinin yaşadığımız kentin coğrafyasında görünürlük kazanması 2000’li yıllara denk gelir. Hem kent merkezinde hem de çeperlerinde yer alan bölgelerde üretilen ölçekleri iri kapalı yerleşmeler kentlerin kamusal yaşantıları kadar fiziki yapılarını da köklü biçimde değişime zorlar. Kamu otoritesi de kamu yararı açısından kural koyucu, düzenleyici ve denetleyici pozisyonunu bu süreçte terk etmiş vaziyette. Hatta kendisi neredeyse bir şirketmişçesine hareket etmeyi benimsemiş durumda. Altyapısal görevlerini azaltmaya ve imar planları aracılığıyla gerçekleştirmekle yükümlü olduğu kent ve kentli yararına kural koyma ve denetleme faaliyetlerini gevşetmeye kararlı bir yapı söz konusu.

Mimarlık kuramcısı Miles Glendinning de son kitabında erken 21. yüzyıl Türkiye’sini konut üretiminde Asya tipi kalkınmacı devlet politikalarının egemen olduğu bir coğrafya olarak değerlendirir. Öncesinde daha çok İspanya, Portekiz ve Yunanistan ile birlikte Akdenizli Güney Avrupa modeli içerisinde ele aldığı Türkiye’nin, erken 21. yüzyılda kesin ve keskin bir şekilde Doğu Asya modeline geçiş yaptığını ifade eder (Glendinning, 2021).

Sanayi devrimi ertesinde modernleşmenin ve ekonomik politik modellerin yeni formlara evrildiği süreçte belirli dönemlerde kentsel mekânların yapısında önemli kırılmalara yol açan gelişmeler ile yüz yüze kalmaktayız. Çalışmalarına değindiğimiz Colquhoun, Lee, Kuban, Bilgin ve Glendinning’i kentsel mekânın dönüşümü bağlamında ekonomi-politik üzerinden benzer tespitler yapmaya sevk eden koşulları kavramak, kentin fiziki yapısının dönüşümünü anlamak açısından kaçınılmaz. Görüldüğü gibi hiçbirinde yaşadıkları kenti pre-modern şehrin mekânı ile nostaljik bir bakış açısıyla kıyaslama güdüsü yoktur. Bu özellikleri ile artık olamayacak olana bir özlem veya bir ağıt değil, olmakta olanı kavrayarak ona nasıl yön verilebileceği ile ilgili bilgiyi arama derdi söz konusudur.

Sonuç Yerine

Okur meydan başlıklı bu yazıda, girizgâh dışında, doğrudan meydana dair herhangi bir tartışmaya yer verilmediğini fark etmiştir. Metinde doğrudan meydana söz edilememiş olması sebepsiz yere değil. Sanırsız o da, tıpkı kentin sokakları ya da kültür, kentlilik, medenilik kavramları gibi, anlam ve önemini kavramak için belki de “en çok yokluğunda fark edeceğimiz” şeylerden birisi.

Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz isimlerin her biri, kendi dönemlerinde kentin ve mekânının aşınması üzerine düşünmüşler. Ekonomik ve politik anlamda tercih edilen modellerin bu süreçte ne kadar belirleyici olduğuna işaret etmekte. Çalışmaları bugün artık neden meydana, sokağı ve kenti fiziki anlamda üretmediğimize dair ipuçlarını barındırıyor.

Şüphesiz meydanlar, kentin cadde ve sokakları ile birlikte sadece kente ait fiziki mekânsal öğeler değildir. Kentsel kamusal yaşamın asal unsurları arasında yer alırlar. Basitlikleri ve anonim karakterleri aynı zamanda göz alıcı bir karmaşaya ev sahipliği yapmalarını sağlar. Kendisi gibi ve kendisine yabancı olan ile temasın, birlikteliğin, mücadelenin, çekişmenin, farklılıkların ve çoğulluğun (Mouffe, 1999) mekânı olarak ağaçlı-ağaçsız, operalı-operasız, makyajlı-makyajsız meydanları, sokakları ve onlara yüz veren

Resim 2. Kelimelerle anlatmaya çalıştığımız şeylerin fırça darbeleri ile bazen çok daha güçlü bir şekilde aktarıldığına şahit oluruz. Tıpkı yağmurlu bir günde Paris’in Dublin Meydanı ve çevresini resmeden Caillebotte’un tablosunda olduğu gibi. Kenti, kentsel yaşamı, kent kültürünü, kentlileri, sokakları ve meydana hayranlıkla duyumsarız. Gustave Caillebotte, Rue de Paris, temps de pluie, 1877. (Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gustave_Caillebotte_-_Paris_Street;_Rainy_Day_-_Google_Art_Project.jpg)

yapıları ile kentlileri bir arada tutan ortak çerçeve olarak kent düşüncesine her zamankinden fazla tutunmamız gereken bir dönemden geçiyoruz. Metinde aktarmaya çabaladığımız ve yakından tanıklık ettiğimiz gelişmeler, kent hakkı ekseninde kentliler olarak mücadele ve müdahale etmediğimiz ve de aktarıldığı şekliyle devam ettiği takdirde, söz konusu kentsel mekânların zamanla gündelik yaşamımızın bir parçası olmaktan çıkacağı bir noktayı işaret etmekte.

Mimarlar ve planlamacıların ise, bu denetimsiz ortamda, modern kentleşmeye dair iki yüz yıllık mesleki birikime ve mesleki araçlara dayanarak çözüm önerileri geliştirmesi gerekliliği ortada.⁴ Yazarlar olarak bizim bu noktada önerimiz, içi boşaltılmış mevcut haliyle değil, gerçek anlamıyla – İhsan Bilgin’in bir köşe yazısının başlığını da ödünç alarak– “İmar’ın şart” olduğu yönünde olacaktır (Bilgin, 2014). Çoğulluğa açılan ve farklılıkların mekânı olarak kent düşüncesini merkezine alan bir planlama anlayışını vurgulamaktayız. Aynı zamanda tüm katmanlı karmaşık yapısı ile birlikte kenti kolektif bir sanat yapıtı (*oeuvre*) (Lefebvre, 1967), kentin imarını da hukuksal, teknik ve altyapısal özelliklerinin ötesinde bir şehir inşa sanatı (*stadtbaukunst*) (Brinckmann, 1908) olarak kavramamız elzem.

Son kertede meydanı ve sokağı yitirmek, salt fiziki mekândaki kayıp anlamına gelmemektedir. Bir düşünce olarak kenti ve kamusal yaşamı yitirmek demektir. Bir ofisin plazasının, bir alışveriş merkezinin toplanma alanının ya da kapalı bir sitenin ortak yaşam alanının yitirilenlerin yerini alması mümkün olmayacaktır. ■

Özgür Bingöl, Doç. Dr., MSGSÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Dilvin H. Akkaya Usman, Arş. Gör., MSGSÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Notlar:

1. Colin Rowe ve Fred Koetter’e ait 1978 tarihli *Collage City*, Micheal Sorkin’in 1992 tarihli *Variations on a Theme Park* kitaplarından ya da neo-rasyonalist kanadın veya yeni-şehirçilik akımının temsilcileri tarafından farklı bakış açılarıyla bu konu üzerine üretilmiş çok sayıda dikkate değer çalışmadan bahsedebiliriz.
2. Son dönemde İstanbul’da yerel yönetim tarafından açılan meydan yarışmaları üzerinden bu anlamda pek çok tartışmaya tanık olduk ve üzerine yazılan metinleri okuduk. Bu tartışma düzleminde Olgu Çalışkan’ın 2021 tarihli “Tak-sim’in Ardından: Eleştirinin Eleştirisi [Ya Da ‘Ağaç-Hürriyet İkilemi’ Üzerine]” başlıklı yazısını özellikle gündeme getirmek ve metninde dile getirdiği görüşlerini paylaştığımızı bu yazı vesilesiyle ifade etmek isteriz.
3. Bu noktada sadece sözü edilen kamunun sorumluluğunda olan altyapı ve üstyapı bileşenlerinin ilk yapım maliyetlerinin geliştiricilere kaydırılması değil, aynı zamanda ilerleyen süreçte bu bileşenlerin işletme ve bakım maliyetlerinin de kullanıcılara/kentlilere havale edildiği de gözden kaçırılmamalıdır.
4. Mesleki düzlemde kent, imar veya yapılaşma karşıtı söylemleri ya da kentin artık planlanamayacak giriftliğe sahip bir yapı olduğu yönünde önermeleri, kendi kendilerini masadan eden yaklaşımlar olarak değerlendirmektediriz. Çağdaş denetimsiz bırakınız-yapsınlar döneminin baş aktörleri ve karar vericileri için bu bakış açısının, bir anlamda bulunmaz nimet olduğu görüşündeyiz.

Kaynakça:

- Akçay, Ü. (2018a) “Yeni rejim ve ‘kalkınmacı devlet’”, *Gazete Duvar*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/08/07/yeni-rejim-ve-kalkinmaci-devlet>
- Akçay, Ü. (2018b) “Müteahhit düzeni battı, alternatifler neler?”, *Gazete Duvar*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/11/08/muteahhit-duzeni-batti-alternatifler-neler>
- Borret, K. (2001) “On Domains: The Public, The Private and the Collective”, *OASE Journal*, Sayı: 54, s.50-61.
- Brinckmann, A.E. (1908) *Platz und Monument: Untersuchungen zur Geschichte und Aesthetik der Stadtbaukunst in neuerer Zeit*, Ernst Wasmuth AG, Berlin.
- Bilgin, İ. (2006) “Kent üretiminin ve kamu yaşamının örgütlenmesinde güncel eğilimler”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 105, s.166-177.
- Bilgin, İ. (2014) “İmar şart”, *Serbestiyet*, <https://serbestiyet.com/yazarlar/imar-sart-34009/>
- Colquhoun, A. (1990) *Mimari Eleştiri Yazıları*, Çev. A. Cengizkan, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, Ankara.
- Erdoğan, D. (2018) “İstanbul’da 2000 Yılı Sonrasında Özel Sektör Tarafından Üretilen Büyük Ölçekli Konut Çevrelerinin Yerleşme Formu Bağlamında Değerlendirilmesi”, MSGSÜ FBE Yüksek Lisans Tezi.
- Esen, B. (2020) “Türkiye’deki rekabetçi otoriter rejim”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 374-375, s.158-175.
- Glendinning, M. (2021) *Mass Housing: Modern Architecture and State Power*, Bloomsbury Publishing, London.
- Köker, L. (2020) “Başkancı rejim: Popülist yarışmacı otoriterlik mi, diktatörlük mü?”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 377, s.6-25.
- Kuban, D. (1974) “Tarih - Kent ve Spekülasyon”, *Yapı Dergisi*, Sayı: 6, s.26-30.
- Lee, C.C.M. (2012) “The Fourth Typology”, Berlage Institute - Delft University of Technology Doktora Tezi.
- Lee, C.C.M. (2016) “The City as a Common Framework”, *Common Frameworks: Rethinking the Developmental City in China*, C.C.M. Lee (ed.), Harvard University Press, Cambridge, s.10-28.
- Mouffe, C. (1999) “Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?”, *Social Research*, V. 66 No: 3, s.745-758.
- Ocaklı, F. (2020) “Ahbaplar, Çavuşlar ve 2020 Türkiye’sinde Neoliberalizm”, *Birikim Dergisi*, <https://birikimdergisi.com/guncel/10350/ahbaplar-cavuslar-ve-2020-turkiye-sinde-neoliberalizm> (Erişim Tarihi: 6 Kasım 2021).
- Lefebvre, H. (2015) *Şehir Hakkı*, Çev.: I. Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Sonne, W. (2017) *Urbanity and Density*, Dom Publishers, Berlin.
- Şen, S. (2012) “Kentlilik Üzerine Düşünmek”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 124, s.103-125.
- Vidler, A. (2000) “The Third Typology (1976)”, *Architecture Theory Since 1968*, M. Hays (ed.), MIT Press, Cambridge, s.284-295.

The Square: On the Urban Space We Cannot Produce Anymore

This article is on city square which is considered with its inseparable elements; boulevards, streets, urban fabric and of course urban life that defines each of them. Instead of placing the city square, an important element of the urban space, in the focus of the text alone; we will try to discuss the conditions directly related to the existence of the square and the city itself in the context of current urban facts. At that point despite the definitional differences, the concepts of public realm and urbanity in urban sociology and actual discussions of political economy are important in terms of current studies on contemporary urban space. So the text basically focuses on the question of why we cannot produce the square, the street, the city and finally the idea of the city as we are familiar with while producing a vast urban environment. Being aware of developmental state policies about urbanization and the apparatus (superblock or mega-plot) preferred by the decision makers is claimed to be the first step. Later, importance of constructing a position based on the idea of the city regarding the vital dimension of public life, urbanity, city as an oeuvre and reconstituting the understanding of planning not as a technical device but as stadtbaukunst is emphasized.